

## AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 4 Issue 11 | pp. 330-342 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

### ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИНГ ИҚТИСОДИЙ ВА ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ



**Рахматуллаева Наргиза Нуриддиновна**  
Тошкент давлат иқтисодиёт университети  
мустақил тадқиқотчиси

**Аннотация.** Мақолада корхона фаолиятининг муҳим йўналишларидан бири – инвестиция фаолиятининг иқтисодий ва ҳуқуқий жиҳатлари ёритилган бўлиб, унда компания, саноат, минтақа ва мамлакатнинг иқтисодий фаровонлиги кўп жиҳатдан инвестиция қилинган маблағларнинг ҳажми ва йўналиши билан тавсифланиши, муҳим инвестициялар муаммоси, айниқса, мамлакат иқтисодиётининг бозорга ўтиш даврида, иқтисодиётнинг кўплаб тармоқларини таркибий қайта қуриш ва жиҳозлаш, давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнида мулкчиликнинг ўзгариши, жаҳон иқтисодий муносабатларига интеграциялашув каби масалалар тадқиқ этилган.

**Калит сўзлар:** инвестиция, инвестор, инвестиция фаолияти, ишлаб чиқариш воситалари, капитал қўйилма, активлар, молиявий инвестициялар, узоқ муддатли инвестициялар, асосий воситаларни сотиб олиш, молиявий ресурслар, интеллектуал қийматликлар, реал инвестициялар, номоддий активлар, қимматли қоғозлар.

### ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ИНВЕСТИЦИЙ

**Аннотация.** В статье рассматривается одно из важнейших направлений деятельности предприятия – экономические и правовые аспекты инвестиционной деятельности, в которой рассматриваются такие вопросы экономическое благополучие компании, отрасли, региона и страны во многом характеризуется размером и направлением инвестируемых средств, проблемой значительных инвестиций, особенно в переход экономики страны к рынку,

**Ключевые слова:** инвестиции, инвестор, инвестиционная деятельность, средства производства, капитальные вложения, активы, финансовые вложения, долгосрочные инвестиции, приобретение основных средств, финансовые ресурсы, интеллектуальные ценности, реальные инвестиции, нематериальные активы, ценные бумаги.

### ECONOMIC AND LEGAL BASIS OF INVESTMENTS

**Annotation.** The article covers one of the most important areas of activity of the enterprise – the economic and legal aspects of investment activity, in which the economic well-being of a company, industry, region and country is largely characterized by the size and direction of invested funds, the problem of significant investments, especially in the transition of the country's economy to the market, such issues

**Keywords:** investment, investor, investment activity, means of production, capital investment, assets, financial investments, long-term investments, acquisition of fixed

assets, financial resources, intellectual values, Real investments, intangible assets, securities.

**Кириш.** Шунинча таъкидлаш керакки, "инвестиция", "инвестор", "инвестиция фаолияти" ва шу каби бошқа тушунчалар нисбатан мустақилликнинг илк йилларида миллий терминологиямизда акс этган. Баъзи ҳолларда бу тушунчалар ишлаб чиқариш воситаларига (асосий воситаларга) узоқ муддатли капитал қўйилмаларни амалга ошириш харажатлари мажмуи сифатида тушуниланган, яъни инвестициялар амалда "капитал қўйилмалар" тушунчаси билан аниқланган. Энг тор таърифда "капитал қўйилмалар" қўпчилик иқтисодчилар томонидан асосий воситаларни қуриш ва сотиб олиш қиймати сифатида талқин қилинган [1, 2].

**Тадқиқот методологияси.** Инвестицияларнинг иқтисодий ва ҳуқуқий асосларига оид назарий билимларнинг шаклланиш босқичларини тадқиқ қилиш жараёнида тизимли таҳлил, индукция-дедукция, комплекс баҳолаш, гуруҳлаш, мантикий ва таққослама таҳлил қилиш каби усуллардан фойдаланилган.

**Адабиётлар таҳлили.** Энг кенг талқиндаги инвестициялар деганда келажакда фойда олиш учун маълум ресурсларни инвестициялаш тушунилади. Профессор И.А. Бланк инвестицияларни кейинги ўсиш мақсадида капитал сармояси сифатида кўриб чиқади [3, Б.10]. Баъзи муаллифлар инвестицияларни кейинги даврларда эҳтиёжларни яхшироқ қондириш учун бугунги товарларни истеъмол қилишдан воз кечиш ҳаракати сифатида тушунадилар [4, Б.9]. Ушбу таърифлар инвестицияларни: иқтисодий нуқтаи назардан – капитал тўплаш жараёни сифатида; ижтимоий нуқтаи назардан – истеъмол учун товарлар сифатида тавсифлайди.

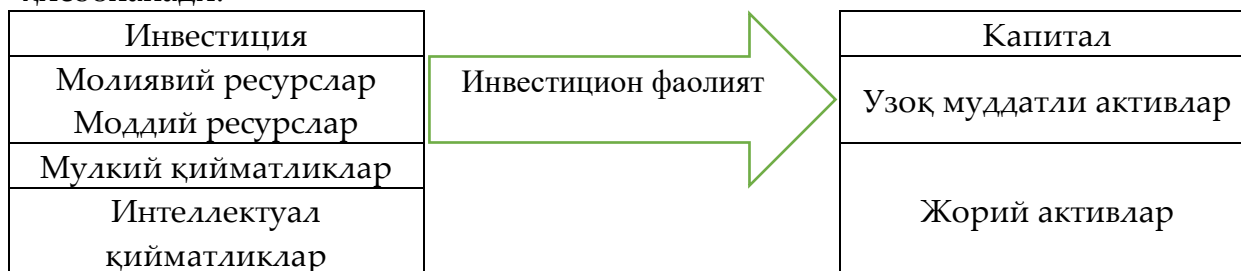
В.Я. Шевчук ва П.С. Рогожин ушбу концепцияни икки жиҳатдан кўриб чиққан, яъни: молиявий, унга кўра инвестициялар активлар, даромад олиш учун иқтисодий фаолиятга инвестиция қилинадиган маблағлар; иқтисодий, бу ерда инвестициялар асосий ва айланма маблағларни ўқитиш, кенгайтириш, реконструкция қилиш ва техник қайта жиҳозлашга ҳисса сифатида қаралади [5, Б.6].

В.В. Бочаров харажатга қўшимча равишда, инвестицияларни аниқлашда ресурс ёндашувини ҳам таъкидлайди. Харажатлар, пул ва моддий қийматликлар ўртасидаги номутаносиблик орқали харажатлар усулини танқидий баҳолаб, у реал инвестицияларни асосий воситаларни кенгайтирилган янгилаш учун мўлжалланган молиявий ресурслар сифатида белгилайди [6, Б.6]. Биз, ресурсларнинг ўзи инвестициялар сифатида кўриб чиқилиши мумкин эмас, улар фақат ресурсларни инвестиция қилишлари мумкин деб ҳисоблаймиз. Шу билан бирга, мавжуд молиявий ёки моддий ресурслар реал инвестициялар кўлами ва тузилишида муҳим роль ўйнайди, улар капитални тўплаш учун қийматни ўзгартириш йўлининг асосий бўлини бўлиб, уларни трансформация чизмаси билан тасвирлаш мумкин (1.1-расм).



1.1-расм. Трансформация чизмаси

Б.И. Гусаков инвестицияларни шунга ўхшаш чизмага кўра кўриб чиқади [7, Б.10]. У инвестицияларни корхона ресурсларини унинг капиталига айлантириш жараёни сифатида тавсифлайди. Чизма кўринишида бу жараён 1.2-расмда кўрсатилган. Бундай трансформациянинг натижаси капиталнинг ўсиши ҳисобланади.



### 1.2-расм. Инвестицион ресурсларнинг трансформацияси

Шундай қилиб, “инвестиция” тушунчасининг аксарият талқинлари бир хил жараённинг икки томони ўртасидаги муносабатни кузатади: ресурслардан фойдаланиш ва натижага эришиш. Натижада инвестиция субъектига қилинган харажатларни қайтариш ва капиталнинг ўсиши, бошқа имтиёзлар ёки имтиёзларни таъминлаш учун етарли бўлиши керак.

Бундан ташқари, капитални инвестициялаш ва киритилган инвестициялардан натижа олиш жараёни маълум бир кечикиш билан амалга оширилади. Иқтисодий назарияда бу ҳодиса инвестиция даври – капитал қўйилган пайтдан бошлаб натижаларни олишгача бўлган вақт даври сифатида талқин этилади. Инвестиция даврининг давомийлиги инвестиция шакллари, муайян инвестиция лойиҳасининг ўзига хос хусусиятларига қараб фарқ қилиши мумкин. Бу қисқа муддатли молиявий инвестициялар соҳасида энг қисқа муддат ҳисобланади. Масалан, корхона ҳар ойда банкка депозит қўйилмалари бўйича фоизларни олиши мумкин. Инвестиция даврининг қисқа муддати савдо соҳасига реал инвестициялар киритишда кузатилади. Шу билан бирга, йирик узоқ муддатли реал инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда у беш, ўн ёки ундан ортиқ йил бўлиши мумкин.

**Таҳлил ва натижалар.** Реал капитал инвестициялар соҳасидаги даврнинг қиймати икки қисмдан иборат: а) инвестиция ресурсларини асосий воситаларга ва бошқа активларга айлантириш учун зарур бўлган даврга тенг бўлган қурилиш даври; б) ривожланиш даври, бу инвестиция ресурсларини асосий воситаларга ва бошқа активларга айлантириш лойиҳа томонидан ишлаб чиқариш объектлари ва объектларини ишга туширишдан қайтариш учун вақт давомийлигига тенг. Мутахассисларнинг ҳисоб-китобларига кўра, “сиғим бўйича ўртача саноат корхонаси учун инвестиция циклининг умумий давомийлиги 8-10 йилни ташкил этади, шундан лойиҳани ишлаб чиқариш, текшириш ва тасдиқлаш деярли 3 йил давом этади; 4 - 5 йил – қурилиш; 1-2 йил – ишлаб чиқариш қувватларини ривожлантириш” [8, Б.103]. Шу сабабли, киритилган инвестицияларнинг келажакдаги натижаси инвесторга маълум бир хавф учун, биринчи навбатда иқтисодий, инфляция ва бошқа иқтисодий сабабларга кўра, шунингдек ижтимоий,

сий, экологик ва бошқалар учун кўшимча ҳақ тўлашни ҳисобга олиши керак. Инвестиция даврининг давомийлиги қанча узоқ бўлса, хавф мукофоти шунчалик катта бўлиши керак. Бу ҳолат мамлакатимиздаги аксарият хусусий бизнес корхоналари моддий ишлаб чиқаришнинг истиқболли тармоқларига сармоя киритишдан кўра савдо соҳасида ишлашни хоҳлашининг сабабларидан биридир.

Маҳаллий ва хорижий адабиётларда инвестицияларнинг моҳияти ва концепциясини аниқлаш масаласига катта эътибор берилди.

Жаҳон иқтисодий назарияси инвестицияларнинг моҳиятини озми-кўпми барқарор талқин қилганига қарамай, амалда ушбу концепциянинг тор, бир томонлама ва баъзан мантиқсиз таърифи ҳолатлари мавжуд. Бу борада энг характерли ноаниқликлар, бизнинг фикримизча:

1. Юқорида айтиб ўтилганидек, капитал қўйилмалар билан капитал қурилишга инвестицияларни аниқлаш керак. Жаҳон ва маҳаллий амалиётда асосий воситаларга инвестициялардан ташқари, инвестиция қилинган маблағлар айланма маблағларни тўлдириш, номоддий активлар, қимматли қоғозларни чиқариш ва сотиб олиш учун ишлатилиши мумкин. Шунинг учун капитал қўйилмаларни реал инвестицияларнинг шаклларида бири деб ҳисоблаш мумкин, бу умуман ахборот фаолиятига қараганда торроқ фаолият соҳасини тавсифлайди.

2. Кўпгина олимлар инвестицияларни нафақат капитал қўйилмалар, балки қурилиш мажмуасининг моддий-техник базаси (қурилиш ташкилотларининг ишлаб чиқариш объектлари, материаллар, иншоотлар, қурилиш саноатининг ускуналари) деб ҳисоблашади. Уларнинг талқинларига кўра, инвестициялар қурилиш маҳсулотларини шакллантиришнинг тўлиқ илмий, техник ва ишлаб чиқариш циклини қамраб олиши керак [9, Б.5; 10, Б.7]. Ушбу таъриф, бир томондан, яна капитал қўйилмаларга инвестицияларнинг моҳиятини торайтиради. Бошқа томондан, инвестиция фаолияти кўлами инвестиция эмас, балки қурилиш мажмуаси корхоналари учун асосий операцион фаолият бўлган моддий ишлаб чиқаришга асоссиз равишда кенгаймоқда.

3. В.Е.Есипов, И.В. Липсиц, В.В. Коссов ва бошқалар фақат узоқ муддатли инвестициялар учун инвестицияларни бир йил минимал инвестиция даври сифатида бирлаштирадилар [11, Б. 22; 12, Б.11]. Бизнинг фикримизча, узоқ муддатли инвестициялар билан бир қаторда, бир йилгача бўлган қисқа муддатли инвестициялар ҳам мавжуд бўлиш ҳуқуқига эга. Бу, биринчи навбатда, банклардаги депозитларга маблағларни жойлаштириш, қисқа муддатли кредит маблағлари каби инвестицияларни молиялаштириш манбаларидан фойдаланиш орқали молиявий инвестицияларга тааллуқлидир. Қисқа муддатли инвестиция циклига инвестицион фаолият кўламини кенгайтириш, айниқса, ўтиш даври иқтисодиёти бўлган мамлакатларда жуда муҳимдир. Банк фоиз ставкалари жуда юқори, инфляцион жараёнлар ва юқори инвестиция хавфи инвесторларни капиталнинг қисқа рентабеллиги билан кичик қисқа муддатли лойиҳаларга сармоя киритишга мажбур қилади. Шунинг учун ўз ёки қарз маблағлари инвестиция қилинадиган давр инвестиция ва операцион фаолият доирасини фарқлаш мезони бўла олмайди.

4. Ҳар қандай жалб қилинган капитални инвестицияларга тенглаштирилганлиги ҳақида талқинлар мавжуд [13]. Шундай қилиб, ҳар қандай

кредиторлар инвесторларга ва корхонанинг барча кредиторлик қарзлари (шу жумладан етказиб берувчилар, бюджет, ходимлар олдидаги қарзлар) – инвестицияларга тегишли бўлиши мумкин. Бизнинг фикримизча, жорий қарз шу сабабларга кўра инвестиция бўла олмайди, чунки, у:

а) инвестиция фаолияти эмас, балки жорий (операцион) фаолият;

б) даромадни тез-тез қайта тақсимлаш шаклидир (иш ҳақи, солиқлар, ва бошқалар.);

с) кредиторга даромад бермайди, бунинг учун бошқа шартлар ва қарзни қайтариш шартлари белгиланади;

д) инвестиция объектини ихтиёрий танлаш тамойилига амал қилмайди.

5. Баъзи таърифларда инвестиция фаолияти фақат пул қўйилмалари билан аниқланади [14, Б.10, 15, Б.71]. Бу фикрга қўшилиб бўлмайди, чунки инвестициялар ҳам пул, ҳам моддий ёки номоддий шаклларда амалга оширилиши мумкин.

6. Л.И. Чадвик ва бошқа баъзи экспертларнинг таъкидлашича, инвестициялар фақат ён томонда жойлашган инвестиция объектларига инвестицияларни ўз ичига олиши керак [16]. Шундай қилиб, қайта инвестиция ёки ўз-ўзини инвестиция, яъни, ўз қурилишини ёки нодавлат жорий активлар сотиб, айланма маблағларни тўлдириш молиялаштириш учун тадбиркорлик субъекти фаолияти фойда қисмини ажратиш тан олинмайди. Бундай ҳолда, инвестициялар фақат бошқа корхоналарнинг акцияларини сотиб олишга молиявий инвестициялар билан чекланади.

7. В.М.Жимиров инвестицияларнинг моҳиятини талқин қилишнинг “қиммат усули” дан фойдаланади, яъни у якуний мақсадни аниқламасдан уларни фақат иқтисодий ресурслар нархига камайтиради – фойда ёки бошқа фойда олиш [17].

8. Уй - жой, автомобиллар, мебель ва бошқаларни сотиб олиш, яъни “истеъмол инвестициялари” ни алоҳида таъкидлаш керак. Бундай операциялар ва харажатларни инвестициялар деб аташ мумкин эмас, чунки маблағлар фойда ёки бошқа наф олиш учун эмас, балки узоқ муддатли истеъмол объектларини сотиб олишга сарфланади.

Дерил Норкотт томонидан капитал қўйилмаларнинг асл талқини [18, Б.2], бу орқали у корхона активларига узоқ муддатли хавфли инвестициялар тўғрисида қарор қабул қилишни англатади. Майкл Бромвич инвестиция қарорини келажақда истеъмолнинг кўпайишига умид қилиб, жорий истеъмолни рад этиш деб тушунади [19, Б.68].

Ушбу таърифлар “инвестиция” тушунчасига маълум бир маъно беради. Шу билан бирга, инвестиция қарорларини қабул қилиш умумий инвестиция циклининг инвестициядан олдинги босқичига киритилган бўлиб, у инвестиция босқичини ҳам қамраб олади (капитал қўйилмалар ва реал инвестицияларда –қурилиш, асосий воситалар ва жорий активларни сотиб олиш), шунингдек капитални қайтариш жараёни, бу ерда инвестициялар натижасида фойдаланишга топширилган активларни эксплуатация қилиш ёки сотиб олинган инвестиция ресурсларидан фойдаланиш, зарур таъсир фойда ёки бошқа имтиёзлар.

Шу билан бирга, капитални инвестициялаш ҳар доим ҳам унинг келажакда қўпайиши билан шартланмайди. Бу ижтимоий, экологик соҳа ва бошқа инвестицияларга тегишли.

“Инвестиция” тушунчаси маълум қоидаларда биров бир томонлама талқин этилади. Шундай қилиб, узок муддатли инвестицияларни ҳисобга олиш ва молиявий инвестицияларни ҳисобга олиш тўғрисидаги қоидаларга мувофиқ, инвестиция деганда асосий воситалар, номоддий активлар, корпоратив ҳуқуқлар ва қимматли қоғозларни маблағлар ёки мулк эвазига сотиб олишни ўз ичига олган ҳўжалик битими тушунилади. Ушбу таъриф айланма маблағларга инвестицияларни ҳисобга олмайди. Бундан ташқари, маблағларни мулкка ёки мулкни мулкка алмаштириш фақат янги инвестиция эмас, балки активлар шаклидаги ўзгаришни англатиши мумкин.

Бундан келиб чиқадики, ҳар қандай активлар эгаларига, таъсисчиларга, инвесторларга фойда келтириши керак ва шунинг учун уларни инвестициялар билан тенглаштириш мумкин. Бизнинг фикримизча, молиявий инвестициялар фойда олиш, капитал таннархини ошириш мақсадида бошқа тадбиркорлик субъектларига киритилган инвестициялар сифатида тан олиниши мумкин.

Бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари, хусусан 25-сонли “Инвестицияларни ҳисобга олиш” номли МҲХС, инвестицияларни маблағларни корхона учун инвестиция қилиш, капитални амортизация қилиш ва бошқа фойда олиш орқали бойлик (капитал) тўплаш учун зарур бўлган активларнинг бир қисми сифатида кўриб чиқади. Шунинг учун инвестиция бу капитални тўплаш ёки бошқа фойда олиш мақсадида маблағларни қайтариб олишдир.

Ўзбекистон Республикасининг “Инвестиция фаолияти тўғрисида” ги Қонунида (2-модда) ушбу концепциянинг таърифи берилган, хусусан, “инвестициялар – иқтисодий ва бошқа фаолият объектларига киритиладиган моддий ва номоддий неъматлар ҳамда уларга доир ҳуқуқлар” [20]дан иборат.

Ўзбекистон Республикасининг “Инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида” ги Қонунининг 3-моддасига асосан, “**Инвестициялар** – инвестор томонидан фойда олиш мақсадида ижтимоий соҳа, тадбиркорлик, илмий ва бошқа фаолият турлари объектларига таваккалчиликлар асосида киритиладиган моддий ва номоддий бойликлар ҳамда уларга бўлган ҳуқуқлар, шу жумладан интеллектуал мулк объектларига бўлган ҳуқуқлар” [21]дир. Шу билан бирга, бу таърифга баъзи тушунтиришлар қилиш тавсия этилади.

Биринчидан, инвестициялар асосан нақд пулда, акциялар ва бошқа қимматли қоғозларни сотиб олиш, корхоналарнинг устав капиталига бадаллар, фойдани қайта инвестиция қилиш, кредитлар ва бошқа қарз маблағларини бериш орқали амалга оширилади. Буни “Инвестиция” тушунчасини талқин қилишда таъкидлаш тавсия этилади.

Иккинчидан, таърифда инвесторни тўпланган маблағларни истеъмол қилишдан воз кечишга мажбур қиладиган мотивацияни, ҳаракатлантирувчи кучни таъкидлаш, ҳар қандай инвестициялар даромад олиш ёки келажакда фойда олиш учун амалга оширилишини таъкидлаш керак.

Учинчидан, бизнинг фикримизча, “ижтимоий соҳа”нинг талқини тўлиқ эмас. Ижтимоий имтиёзларга эришишдан ташқари, бахтсиз ҳодисалар, табиий офатларни бартараф этиш, атроф-муҳит ҳолатини яхшилаш ва ҳоказолар учун инвестициялар киритилиши мумкин. Корхонага ижтимоий дастурларни амалга ошириш тўғридан-тўғри инвестицияларга боғлиқ эмас, улар ўртасидаги боғлиқлик фақат миллий даражада ижтимоий дастурларни молиялаштирадиган инвестиция фаолияти ва тегишли бюджет даромадларининг кўпайиши орқали ифодаланиши мумкин. Бундан ташқари, “ҳуқуқ” тушунчаси одатда олинган даромад ва харажатлар ўртасидаги фарқ сифатида натижанинг пул ўлчови билан боғлиқ. Амалда инвестицияларни амалга оширишнинг барча оқибатлари пул кўринишида акс эттирилиши мумкин эмас. Шунинг учун бундай оқибатларни ҳуқуқ эмас, балки фойда деб аташ тўғрироқдир.

Умуман олганда, ушбу тушунтиришларни ҳисобга олган ҳолда, “инвестиция” тушунчаси фойда олиш ёки бошқа имтиёзларга эришиш учун тадбиркорлик ва бошқа фаолият турларига пул, моддий ва интеллектуал қадриятларни инвестиция қилиш сифатида талқин қилиниши мумкин.

Инвестициялар тушунчаси ва моҳиятининг турли хил таърифларини умумлаштириб, инвестиция жараёнига хос бўлган бир қатор ўзига хос хусусиятларни аниқлаш мумкин:

1. Инвестициялар, қоида тариқасида, катта молиявий харажатларни талаб қилади.
2. Инвестицияларнинг фойдаси, рентабеллиги фақат келажақда инвестиция объектининг ишлаш босқичида олиниши мумкин.
3. Инвестициялардан натижаларни кутишда хавф ва ноаниқликнинг айрим элементлари пайдо бўлади.
4. Муайян корхонага қурилиш, асосий воситаларни сотиб олиш, иқтисодий салоҳиятни кенгайтириш шаклида киритилган инвестициялар ушбу корхона нуқтаи назаридан капитал қўйилмалар сифатида кўриб чиқилади.

Шуни таъкидлаш керакки, корхонага инвестициялар, айниқса ўз манбалари ҳисобидан (фойдани капиталлаштириш), амалда капитал қўйилмалар вақтини аниқ тақсимлаш, самара олиш ва инвестиция даврининг давомийлиги билан алоҳида цикллارни чеклаш қийин.

Улар орасида инвестиция объектларини ихтиёрий ва эркин танлаш, маълум имтиёзларни олиш ҳуқуқи, хавф ва ноаниқлик, инвестицияларни тўхтатиш тўғрисидаги қарорнинг мустақиллиги, инвестицияларни давлат томонидан ҳимоя қилиш киради.

Реал ва молиявий инвестициялар турлари бўйича ажралиб туради. Баъзи муаллифлар инвестиция шакли хусусиятларига кўра, бу таснифни умумлаштирадилар [22, Б. 11]. Бироқ, инвестиция шакли инвестиция усулини тавсифлаши керак (пул, мулкӣ, интеллектуал, ижара, лизинг ва бошқа шаклларда). Инвестицияларнинг реал ва молиявий бўлиниши ушбу турдаги инвестицияларни нафақат маблағларни депозит қилиш шакли, балки инвестиция объектларининг аниқлиги, инвесторнинг инвестицияларни амалга оширишдаги иштироки, инвестиция ва капитални қайтариш усуллари билан ажратиб турадиган асосий

таснифдир. А.А.Пересада реал ва молиявий инвестициялардан ташқари, инновацион ва интеллектуал инвестицияларни ҳам таъкидлайди [22, Б. 12]. Бизнинг фикримизча, инновацион ва интеллектуал инвестициялар соҳаси фақат аниқ объектлар, реал активлар бўлиши мумкин, яъни ушбу инвестиция усуллари реал инвестициялар билан боғлиқ.

Ўзбекистон Республикаси “Инвестиция фаолияти тўғрисида”ги Қонун капитал, инновация ва ижтимоий инвестицияларни таъкидлайди [20, 3-модда]. “Реал инвестициялар” ўрнига “капитал” атамасидан фойдаланиш уларнинг қўламини капитал қўйилмалар билан торайтиради ва уларни ноаниқ инвестиция объектига айлантиради.

Бизнинг фикримизча, қайта инвестиция жараёнини алоҳида турга ажратиш ҳам ноўрин. Қайта инвестиция одатда тақсимланмаган даромадни инвестиция турига ёки шаклига эмас, балки инвестиция ресурсларига айлантириш усули сифатида тушунилади. Бинобарин, “Инвестиция ресурслари жумласига қуйидагилар киради: пул ва бошқа молиявий маблағлар, шу жумладан кредитлар, пайлар, акциялар ва бошқа қимматли қоғозлар; кўчар ва кўчмас мол-мулк (бинолар, иншоотлар, ускуналар ва бошқа моддий бойликлар) ҳамда уларга доир ҳуқуқлар; интеллектуал мулк объектлари, шу жумладан техникавий ҳужжатлар тарзида тузилган техникага, технологияга, тижоратга оид ва бошқа билимлар мажмуи, у ёки бу турдаги ишлаб чиқаришни ташкил этиш учун зарур бўлган билимлар ва ишлаб чиқариш тажрибаси, ноу-хау; ерга ва бошқа табиий ресурсларга, бинолар, иншоотлар, ускуналарга эгалик қилиш ва улардан фойдаланиш ҳуқуқи, шунингдек мулк ҳуқуқидан келиб чиқувчи ашёвий ҳуқуқлар; қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа бойликлар” [20, 5-модда].

“Инвестиция қўйилиш шаклига қараб молиявий (портфель) ва реал (ишлаб чиқариш) инвестицияларга бўлинади. Молиявий (портфель) инвестиция - акция, облигация ва бошқа қимматли қоғозларни сотиб олишга қўйиладиган инвестиция, реал инвестиция — моддий ишлаб чиқариш (саноат, қишлоқ хўжалиги, қурилиш ва б.) соҳасига, моддий-ашёвий фаолият турларига узок, муддатли маблағлар қўйиш шакларида амалга оширилади. Жаҳон тажрибасида инвестицияни молиялаштириш турли усул ва шаклларда, шу жумладан, корхоналарни акциядорлаштириш ва акцияларни жойлаштириш, бюджет маблағлари, банк кредитлари, лизинг, бевосита чет эл инвестициялари, ипотека, бюджетдан ташқари махсус фондлар, амортизация ва хўжалик юритиш субъектларининг бошқа маблағлари ҳисобига амалга оширилади” [23].

Молиявий инвестицияларни тўғридан-тўғри ва портфель инвестицияларига бўлиш мантиққа тўғри келмайди. Бу турли хил таснифлаш мезонларига тегишли. Шундай қилиб, инвестиция инвестор иштирокида, тўғридан-тўғри инвестициялар ажратилган, инвестор бевосита инвестиция объектларини танлашда ва инвестиция фондлари иштирокчиси бўлса, бивосита инвестициялар, молиявий воситачилар иштирокида капитал қўйилма амалга оширилади.

“Портфель инвестициялар” тушунчаси фонд бозорида қимматли қоғозларнинг кичик пакетларини сотиб олиш йўли билан амалга ошириладиган молиявий инвестицияларни англатади. Ушбу талқин инвестицияларни бошқариш



соҳасидаги таниқли “портфел назарияси” га зид келади, бу инвестор инвестиция фаолиятини амалга ошириш учун бир нечта реал ёки молиявий инвестиция объектларини танлашига асосланади. И.А.Бланк инвестиция портфелини инвестиция фаолиятини амалга ошириш учун шаклланган реал ва молиявий инвестициялар объектлари тўплами сифатида белгилайди [ 14, Б. 219]. Шунинг учун корхонанинг инвестиция портфели ҳам реал, ҳам молиявий инвестиция объектларини ўз ичига олиши мумкин.

Ушбу моделда инвестиция шакллари, инвестиция объектлари ва субъектлари, капитал қўйилмалар даври каби таркибий параметрлар кўрсатилган. Инвестициялар тўғридан-тўғри ёки билвосита бўлишига қараб, жараёни ташкил этишнинг мумкин бўлган вариантларини ва инвесторнинг инвестиция лойиҳаларини бошқаришда иштирок этишини белгилайди.

Ва ниҳоят, у инвестицияларнинг оқибатларини – фойда ёки бошқа имтиёзларни акс эттиради, қайта инвестиция қилиш, фойдани капиталлаштириш, шунингдек капитални қайтариш жараёнини кўрсатади: асосий қарз, дивидендлар, фоизлар.

Инвестицион фаолият тушунчаси жаҳон ва маҳаллий амалиётда ноаниқ талқин этилади. Россия Федерациясининг "инвестиция фаолияти тўғрисида" ги Қонунига мувофиқ, инвестиция фаолияти деганда фойда олиш ва (ёки) бошқа фойдали таъсирларга эришиш учун инвестицияларни инвестициялаш ва амалий ҳаракатларни амалга ошириш тушунилади [62]. Ўзбекистон Республикаси “Инвестиция фаолияти тўғрисида” ги Қонунига мувофиқ, “инвестиция фаолияти – инвестиция фаолияти субъектларининг инвестицияларни амалга ошириш билан боғлиқ ҳаракатлари мажмуи” [20] дир. Ушбу қоидалар давлат, макроиқтисодий даражада инвестиция фаолиятининг энг кенг тарқалган хусусиятларини тавсифлайди.

Алоҳида ҳўжалик юритувчи субъектларга тегишли бўлган инвестиция фаолиятининг моҳияти ва ҳажмини аниқлаш муҳимдир. Профессор И.О. Бланк инвестиция фаолиятини “... корхонанинг иқтисодий салоҳиятини кенгайтиришга қаратилган капитал қўйилмаларнинг энг самарали шакллари асослаш ва амалга ошириш жараёни сифатида” тавсифлайди [3, Б.290]. А.А.Пересада ушбу концепцияни “инвестиция жараёни” атамаси билан белгилайди, унинг инвестиция фаолиятини рағбатлантириш ва прогнозлаш, режалаштиришнинг мақсадга мувофиқлигини асослаш, инвестицияларни суғурталаш, давлат томонидан тартибга солиш ва молиялаштириш, лойиҳалаш, моддий-техник ресурслар билан таъминлаш, инвестицияларни ривожлантириш, объектни фойдаланишга топшириш каби асосий босқичларини таъкидлайди [22, Б. 13].

В.В. Бочаров корхоналарнинг инвестицион фаолиятини ресурсларни капитал қўйилмаларга айлантириш (метаморфозалар) призмаси орқали ўрганади, капитал қўйилмалар даромад (фойда) шаклида капитал қийматининг ошишига ёрдам беради деб ҳисоблайди [6, Б.7].

Бизнинг фикримизча, биринчи навбатда, барча нақд тўловларни инвестиция деб аташ мумкин эмас. Иккинчидан, пул оқимлари билан боғлиқ операциялардан

ташқари, инвестиция фаолияти бошқа кўплаб бизнес операцияларини ҳам қамраб олади.

9-сон БХМСга биноан, “Асосий воситаларни, номоддий ва ўзга узоқ муддатли активларни харид қилишга пул тўловлари инвестиция фаолиятидан асосий пул оқимлари”га [24] киради. Ўз навбатида, ушбу стандарт “Асосий воситаларни, номоддий ва ўзга узоқ муддатли активларни сотишдан олинган пул тушумини ҳам инвестициялар сифатида белгилайди”. Инвестиция фаолияти узоқ муддатли активларни, шунингдек молиявий инвестицияларни сотиб олиш ва сотиш сифатида белгиланади. Бинобарин, “Молиявий инвестициялар – хўжалик юритувчи субъект тасарруфидаги даромад олишга (фоиз, роялти, дивиденд ва ижара ҳақи шаклида) мўлжалланган, инвестиция қилинган сармоя қийматининг ортиши ёки инвестиция қилувчи компания бошқа наф олиш учун фойдаланадиган активлар” [25] дир. Кўриб турганимиздек, таърифларнинг ўзида зиддият мавжуд. Биринчи таъриф инвестиция фаолиятига қисқа муддатли инвестицияларни ўз ичига олмайди. Шу билан бирга, бошқа таърифда ушбу инвестициялар молиявий инвестициялар сифатида ҳисобланади. Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, инвестор инвестиция қиладиган вақт инвестиция ва операция фаолият доирасини фарқлаш мезони бўлмаслиги керак.

Америка Қўшма Штатларининг умумий қабул қилинган бухгалтерия тамойиллари инвестиция фаолиятига турли хил операцияларнинг бутун тизимини, хусусан, кредит олиш ва бериш; гаров ва капитал молиявий воситаларини сотиб олиш ва сотиш; кўчмас мулк, асосий воситалар, ускуналар ва айланма маблағлар билан боғлиқ бўлмаган бошқа активларни сотиб олиш ва сотишни ўз ичига олади [26, Б.40]. Шунга ўхшаш таркибий қисмлар юқоридаги БХМС ларга мувофиқ инвестиция фаолиятига киритилган.

Ҳақиқий инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш, қўшимча равишда, иқтисодий активларни лойиҳалаш, қуриш, сотиб олиш, уларни молиялаштириш билан боғлиқ кўплаб операцияларни қамраб олади, баъзи инвестициялар мулкка эгалик ҳуқуқини ўзгартиришга олиб келади ва ҳоказо.

**Хулоса ва тавсиялар.** Корхона инвестиция фаолиятининг моҳияти ва кўламини аниқлаш учун аниқ инвестиция лойиҳаларини амалга оширишнинг тегишли босқичларини ва инвестиция соҳаларини (объектларини) ҳисобга олган ҳолда бошқа фаолият турлари доирасини белгилаш керак. Ҳар қандай бизнес, динамик жараён сифатида, бир бутунни ташкил этувчи ўзаро боғлиқ ҳаволалар, циклар сифатида тасвирланиши мумкин. Бизнесни бошлаш учун моддий-техник базани шакллантириш учун маълум молиявий манбалар (бошланғич капитал) шакллантирилиши керак. Билимли салоҳият асосида операция фаолият олиб борилади, бунинг натижасида мулк эгаси фойда кўради. Ушбу фойда улар томонидан истеъмол (дивидендлар, фоизлар) учун ишлатилиши ёки бизнесни ривожлантириш ва кенгайтиришга қайта йўналтирилиши мумкин.

Иккинчи ҳолда, қайта инвестиция жараёни, олинган фойда кейинги инвестициялар учун манба бўлган ўз молиявий ресурсларини шакллантиришга йўналтирилганда амалга оширилади. Шунинг учун операция фаолиятдан олинган

фойда умумий инвестиция циклининг якуний босқичига тенглаштирилиши мумкин ва молиявий фаолият жараёнида инвестиция ресурслари шаклланади.

Иқтисодий жараённинг алоҳида элементлари ўртасидаги фарқларга қарамай, унинг йўналишлари ва босқичлари бир-бири билан ҳамбарчас боғлиқ. Ушбу боғлиқлик барча турдаги фаолиятнинг мақсадлари ва мотивациясида кўринади, бу қисқача қутилаётган иқтисодий фойда олиш учун ресурсларни инвестициялаш сифатида ифодаланиши мумкин. Шу сабабли, инвестиция тушунчасининг асосий таърифи (фойда олиш учун инвестициялар киритиш сифатида) бутун бизнес циклига, инвестициялардан ташқари ишлаб чиқариш (операцион) фаолиятини, шунингдек молиялаштириш соҳасини қамраб оладиган бутун бизнестга татбиқ этилиши мумкин.

Ҳар қандай компанияни оқилона бошқаришнинг асосий иқтисодий мақсади, дейди у, сарфланган барча маблағларни қоплашга ва етарли даромад даражасини таъминлашга қодир бўлган бир мунча вақт ўтгач, янги бозор қийматини шакллантириш учун танланган ресурслардан режалаштирилган фойдаланишдир.

Бинобарин, инвестициялар ва улар билан боғлиқ фаолият ҳар қандай бизнеснинг асосий ҳаракатлантирувчи кучи сифатида тан олинади.

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда, инвестиция фаолияти инвесторларнинг инвестицияларни амалга оширишга қаратилган ҳаракатлари сифатидаги фикрга қўшилиб бўлмайди. Бу умумий жараённинг фақат бир томони. Иккинчиси – инвестицияларни тўхтатиш, яъни инвестиция жараёнларидан чиқиш, ҳисобдан чиқариш, инвестиция объектларини сотиш.

Бизнинг фикримизча, инвестиция фаолияти деганда корхонанинг инвестиция портфелини бошқариш жараёнида узоқ муддатли активларни сотиб олиш ва сотиш билан боғлиқ ҳаракатлар тушунилиши керак.

Инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш босқичида капитал рентабеллигини назорат қилишнинг кам баҳоланиши умуман инвестиция фаолиятининг салбий оқибатларига олиб келади. Лойиҳа самарадорлигини ҳисоблашдан фарқли ўлароқ, инвестиция лойиҳаларини амалга оширишнинг ҳақиқий натижаларини аниқлаш энг ишончли бухгалтерия маълумотларига асосланади. Ҳақиқий ва лойиҳа самарадорлигининг қиёсий хусусиятлари инвестиция олдида ҳисобга олинмаган омилларни аниқлашга, инвестиция лойиҳасининг бизнес-режасини тузиш босқичида амалга оширилган ҳисоб-китоблардаги хато ва ноаниқликларни аниқлашга имкон беради. Бошқа томондан, инвестициялардан кейинги назоратни ўтказиш ахборот оқимларини сошлаш, зарур маълумотлар билан бундай назоратни таъминлаш учун бухгалтерия ҳисобига тегишли тузатишлар киритиш имконини беради.

#### **Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:**

1. Бухгалтерский учет: Учебник / П.С.Безруких, В.Б.Ивашкевич, А.Н.Кашаев и др.; под ред. П.С.Безруких. - М.: Финансы и статистика, 2012. -312 с.
2. Финансирование и кредитование капитальных вложений / Под ред. П.О. Подшиваленко. -М.: Финансы, 2015. - 371 с.
3. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент. - К.: МП «ИТЕМ» ЛТД, 2005. - 448 с.

4. Жимиров В.Н. Анализ и оценка инвестиций на предприятии. Автореферат диссерт. канд. эк. наук. - СПб.: 1995. - 19 с.
5. Шевчук В.Я., Рогожин П.С. Основы инвестиционной деятельности, - К.: Генеза, 2007. - 266 с.
6. Бочаров В.В. Методы финансирования инвестиционной деятельности предприятия. - М.: Финансы и статистика, 2008. - 214 с.
7. Гусаков Б.И. Экономическая эффективность инвестиций собственника. - Минск: НПЖ «Финансы, учет, аудит», 2018. - 216 с.
8. Экономика строительства: Учеб, для вузов по спец. "Промышленное и гражданское строительство" / Ю.Б.Монфред, Л.Д.Богуславский, Р.М.Меркин и др. - М.: Высшая школа, 2007. - 424 с.
9. Старик Д.Э. Как рассчитать эффективность инвестиций. - М.: Финстатинформ, 1996. - 92 с.
10. Шилов Э.И., Кухленко О.В., Гойко А.Ф. и др. Методы оценки эффективности и привлекательности инвестиционных проектов (методические рекомендации). - К.: КГТУСА, 1996. - 91 с.
11. Ипотечно-инвестиционный анализ: Уч. пособие / Под. ред. засл. деят. науки РФ, проф. В.Е.Есипова. - С.-П.: 2018. - 207 с.
12. Липсиц И.В., Коссов В.В. Инвестиционный проект: Методы подготовки и анализа: Учебно-справочное пособие. - М.: БЕК, 2016,- 304с.
13. Дегтяренко В.Н. Оценка эффективности инвестиционных проектов. -М.: «Экспертное бюро», 2017. - 144 с.
14. Антони Роберт Н. Основы бухгалтерского учета / Пер. с англ. Б.Херсонский, М.Шнейдерман. - М.: СП «Триада НТТ», 2002. - 318 с.
15. Игошин Н.В. Инвестиции. Организация управления и финансирования: Учебник для вузов. - М.: Финансы, ЮНИТИ, 2009. - 413 с.
16. Чедвик Л. Основы финансового учета / Пер. с англ, под ред. В.А.Микрюкова. - М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 2007. - 252 с.
17. Жимиров В.Н. Анализ и оценка инвестиций на предприятии. Автореферат диссерт. канд. эк. наук. - СПб.: 1995. - 19 с.
18. Норткотт Д. Принятие инвестиционных решений: Пер. с англ, под. ред. А.Н.Шохина. - М.: Банки и биржи, БНИТИ, 2007. - 247 с.
19. Бромвич М. Анализ экономической эффективности капиталовложений. / Пер. с англ. - М.: ИНФРА-М, 2016. - 432 с.
20. Ўзбекистон Республикасининг "Инвестиция фаолияти тўғрисида"ги Қонуни 1998 йил 24 декабрь, 719-І-сон, 3-модда (Мазкур Қонун Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 9 декабрдаги ЎРҚ-380-сонли «Инвестиция фаолияти тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги Қонунига мувофиқ янги тахрирда қабул қилинган).
21. Ўзбекистон Республикасининг "Инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида" ги Қонуни. Қонунчилик палатаси томонидан 2019 йил 9 декабрда қабул қилинган, Сенат томонидан 2019 йил 14 декабрда маъқулланган.
22. Пересада А.А. Основы инвестиционной деятельности. - К.: Либра, 2016. - 344 с.

23. Ғозибеков Д.Ғ. Инвестицияларни молиялаштириш масалалари. Монография. – Т.: Молия. 2003. 332 б.

24. Ўзбекистон Республикаси 9-сон “Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот” номли БҲМС. Ўзбекистон Республикаси адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 4 ноябрда 159-рақам билан рўйхатга олинган.

25. Ўзбекистон Республикаси 12-сонли “Молиявий инвестицияларни ҳисобга олиш” номли БҲМС. Ўзбекистон Республикаси адлия вазирлиги томонидан 1999 йил 16 январда 596-рақам билан рўйхатга олинган.

26. Вильямс Я. Справочник ГААР с комментариями. - М.: ИНФРА-М, 2018.- 194

с.

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution- 4.0 International License (CC - BY 4.0)

